

Naslovnica: *Krompirjeva celica, kot jo vidimo s konfokalnim mikroskopom.*

Foto: David Dolnik.

Proteus

Izbaja od leta 1933

Mesečnik za poljudno naravoslovje

Izdajatelj in založnik:

Priradoslovno društvo Slovenije

Odgovorni urednik:

prof. dr. Radovan Komel

Glavni urednik: dr. Tomaž Sajovic

Uredniški odbor:

Janja Benedik

prof. dr. Milan Brumen

dr. Igor Dakskobler

asist. dr. Andrej Godec

akad. prof. dr. Matija Gogala

dr. Matevž Novak

prof. dr. Gorazd Planinšič

prof. dr. Mihael Jožef Toman

prof. dr. Zvonka Zupanič Slavc

dr. Petra Draškovič Pelc

<http://www.proteus.si>

priradoslovno.drustvo@gmail.com

© Priradoslovno društvo Slovenije, 2019.

Vse pravice pridržane.

Razmnoževanje ali reproduciranje celote ali posameznih delov brez pisnega dovoljenja izdajatelja ni dovoljeno.

Lektor: dr. Tomaž Sajovic

Oblikovanje: Eda Pavletič

Angleški prevod: Andreja Šalamon Verbič

Priprava slikovnega gradiva: Marjan Richter

Tisk: Trajanus d.o.o.

Svet revije Proteus:

prof. dr. Nina Gunde – Cimerman

prof. dr. Lučka Kajfež – Bogataj

prof. dr. Tamara Lah – Turnšek

prof. dr. Tomaž Pisanski

doc. dr. Peter Skoberne

prof. dr. Kazimir Tarman

Proteus izdaja Priradoslovno društvo Slovenije. Na leto izide 10 števil, letnik ima 480 strani. Naklada: 1.600 izvodov.

Naslov izdajatelja in uredništva: Priradoslovno društvo Slovenije, Poljanska 6, 1000 Ljubljana, telefon: (01) 252 19 14.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 5,50 EUR, za naročnike 4,50 EUR, za upokojence 3,70 EUR, za dijake in študente 3,50 EUR.

Celoletna naročnina je 45,00 EUR, za upokojence 37,00 EUR, za študente 35,00 EUR. 9,5 % DDV in poštnina sta vključena v ceno.

Poslovni račun: SI56 6100 0001 3352 882, davčna številka: SI 18379222. Proteus sofinancira: Agencija RS za raziskovalno dejavnost.

Vsi objavljeni prispevki so recenzirani.

Proteus (tiskana izdaja) ISSN 0033-1805

Proteus (spletna izdaja) ISSN 2630-4147

Uvodnik

Svet je odtujen in neresničen tako dolgo, dokler človek ne uniči njegove mrtve objektivnosti in dokler »za« trdnimi oblikami reči in zakonov ne prepozna sebe in svojega življenja. (Misel nemškega filozofa Georga Wilhelm Friedricha Hegla.)

Na četrtem zasedanju vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte 1. novembra leta 1941 so bile sprejete *Temeljne točke Osvobodilne fronte*, ki so pomenile program odpora slovenskega naroda proti okupatorju. Že ob nastanku je bila zaradi svoje celo za tisti čas »nenavadne« radikalnosti najbolj izstopajoča četrta točka, ki jo je oblikoval Edvard Kocbek: »Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.« Danes, slabih osem desetletij kasneje, je že pozabljena, če pa jo kdo po naključju še kje prebere, ji ne uide v naj-

boljšem primeru zgolj prizanesljiv očitek navivnosti. Kocbekova misel je radikalna očitno zato, ker ljudje »ne verjamejo«, da njihovo tako ali drugačno dejavno poseganje v resničnost lahko pušča »sledove« tudi v njihovi duševnosti – ali drugače, ljudje »ne verjamejo«, da s svojim spreminjanjem »zunanje« resničnosti spreminjajo tudi same sebe (»tiha« predpostavka takega stališča je, da v vsakem posamezniku »prebiva« nekakšno abstraktno človekovo »bistvo«). V tem uvodniku bomo skušali razmišljati o globljih družbenih in zgodovinskih razlogih za tako »spontano« vsakdanjo zavest. Pri tem se ne bomo mogli izogniti temu, da je Kocbekova »točka« nastala v usodnem in mejnem zgodovinskem položaju, v katerem se je leta 1941 znašel slovenski narod. Okupatorji so ga obsodili namreč na smrt. Za naše razmišljanje je dobrodošla krajša analiza slovenskega narodnoosvobodilnega boja, ki jo je v besedilu *Prelomne umetnostne prakse* napisal Rastko Močnik (besedilo je bilo leta 2007 objavljeno

v njegovi knjigi *Veselje v gledanju*):

»V slovenskem narodnoosvobodilnem boju - kakor tudi v vseh bojih za osvoboditev narodov v 20. stoletju - je bilo narod mogoče osvoboditi, le če so podrli celotno strukturo ne-svobode človeka, strukturo zatiranja narodov, to se pravi, podreti so morali kapitalistično družbo. Zato je narodnoosvobodilni boj mogoč le kot protifašističen boj - saj sta bila fašizem in nacizem takrat prav najbolj razvita oblika kapitalističnega barbarstva.«

(Moja pompa: Na tem mestu je treba trditev o povezavi fašizma in nacizma s kapitalizmom še dodatno pojasniti z znano mislijo nemškega filozofa in sociologa Maxa Horkheimerja (1895-1973): »Kdor ne mara govoriti o kapitalizmu, naj molči tudi o fašizmu.« Filozof Mladen Dolar je zapisal, da »je stavek uperjen zoper vse tiste, ki so v fašizmu videli le totalitarni izrodek, ki da ni notranje povezan z zdravim razvojem kapitalizma, z njegovim priseganjem na človeške pravice, demokracijo in svobodni trg. Za Horkheimerja je ključno ravno to, da si kapitalizem, ko je leta 1929 zabredel v svojo najglobljo krizo, za svojo rešitev ni pomišljal uporabiti najbolj drastičnih sredstev in da je torej razlika med njegovo idilično in monstrozno podobo zavajajoča.«)

Močnik svojo misel nadaljuje takole: »Preprosto rečeno: narodnoosvobodilnega boja ni mogoče ločiti od socialistične revolucije. To pomeni, da ‚narod‘, ki sebe osvobaja v protifašističnem boju, revolucionira [...] kapitalistično družbeno ureditev, [...] zato ker je ta ureditev struktura izkoriščanja, zatiranja, ne-svobode človeka in torej tudi ne-svobode narodov.

A narod, ki se je zgodovinsko izoblikoval v tej strukturi ne-svobode, narod, ki je zaznamovan s to strukturo zatiranja in je zato sam struktura ne-svobode, v protifašističnem boju kot socialistični revoluciji *revolucionira tudi sebe samega*.«

Prav to pa je tudi Kocbekova misel, zapisana v četrti temeljni točki Osvobodilne fronte. Kot sem zapisal že v prejšnjem uvodniku, se je Kocbek do nje dokopal na podlagi združitve dveh samo na prvi pogled različnih konceptov. Prvi je Jezusovo učlovečenje oziroma inkarnacija, osrednji dogodek krščanstva (Kocbek je

v pogovoru s Kidričem, objavljenem v *Listini*, njegov »vpliv« na človekovo bivanjsko uresničevanje v svetu opisal z besedami: »Osrednji dogodek krščanstva je inkarnacija, ljubezensko združevanje duha in snovi. Krščansko dejstvo Jezusovega učlovečenja, ko je Beseda meso postala, je zgodovinsko uresničena sinteza snovi in duha, človeka in Boga. [...] Osrednji krščanski dogodek se torej sam iz sebe upira sleherni dematerializaciji in vsakemu begu v nedejavnost. [...] Čim bolj enotno bo človeštvo in čim bolj se bo človek objektiviziral v pravičnem in skladnem svetu, tem bliže bo evan geljski ljubezni [...].« Drugi koncept je Marxov. Marx resničnosti namreč ni razumel kot predmeta, ki je »ločen« od človeka, ampak kot človekovo čutno dejavnost. Francoski filozof Étienne Balibar (1942-) je v svoji knjigi *Marxova filozofija* (v izvorniku je izšla leta 1993, v slovenskem prevodu leta 2002) zapisal, da je Marx tako odpravil enega od najstarejših tabujev v filozofiji: radikalno razlikovanje med *praxis* in *poiesis*.

Praxis je pri starih Grkih pomenila »svobodno« dejavnost, s katero je človek uresničeval in spreminjal samega sebe zato, da bi dosegal *svojo popolnost*. Bila je privilegij odraslih in polnopravnih moških »meščanov«, ki so imeli pravico samoupravno vladati v polisu, mestni državi v stari Grčiji, - torej »gospodarjev«. Taka »svobodna« dejavnost je bila »cilj« in vrednota *sama po sebi*. Aristotel jo je imenoval »dobro življenje«, pri čemer je posameznik lahko »dobro živel« le, če je »svobodno, dobro, srečno in pravično živela« politična skupnost v polisu sama.

Poiesis (izvira iz glagola *poiein*, narediti) pa je nasprotno pomenila zgolj proizvajanje tako ali drugače uporabnih izdelkov. S proizvajanjem si ljudje niso prizadevali dosegati popolnosti *samih sebe*, ampak zgolj popolnost *stvari*, ki so jih potrebovali za svoje življenje. Pri proizvajanju (*poiesis*) je bil torej »pomemben« le cilj oziroma rezultat, ne pa »delo« samo po sebi: cilj gradbeništva na primer ni bila sama gradnja kot taka, ampak stavba. Za Aristotela in stare Grke sploh je bilo proizvajanje (*poiesis*) zato manj vredno in celo nemoralno. Imeli so ga za suženjsko opravilo. Tudi tiste meščane, ki

so morali ročno delati, so prezirali. Na kratko povedano: v stari Grčiji je med *praxis* (»svobodnim, dobrim življenjem«) in *poiesis* (»nesvobodnim, nujno potrebnim proizvajanjem«) potekala ostra »razredna« ločnica - prvega je gojil vladajoči »razred«, z drugim se je moral »v potu svojega obraza« ukvarjati zatirani »razred«. Preden se vrnem k Marxovi odpravi radikalnega razlikovanja med *praxis* (*samouresničevanjem človeka*) in *poiesis* (človekovim opravljanjem vloge »delovne sile«, ki proizvaja stvari), naj bralkam in bralcem (in sebi) zastavim »nesmiselno« vprašanje: »Si lahko predstavljate, da bi danes na primer znanstveniki bili nagrajevani za to, da ‚samó‘ raziskujejo?« Seveda ne, v naši kulturi namreč štejejo samó rezultati (v raziskovanju le čim večje število objav v uglednih mednarodnih revijah), to pa je – paradokсно – prav tisto, česar stari Grki niso cenili: da delovanje (v našem primeru raziskovanje) ni vrednota samo po sebi, ampak je zgolj sredstvo za doseg rezultata oziroma »mojstrenje« stvari. Marx je stare Grke dobro razumel: človek bo za svojo zaslepljenost zgolj z rezultati plačal visoko ceno: »Bolj ko je izpopolnjen proizvod, bolj je delavec odtujen.« Še več, v kapitalizmu se »proizvodi človeške roke« ne samo osamosvojijo od človeka, ampak tudi zagospodujejo nad njim - in to zaradi svoje preobrazbe v blago, v blago pa se preobrazijo, ker jih izdelujejo le za prodajo – menjavo na trgu. Kaj pomeni »biti blago«, nam v vsej svoji norosti (izraz je Marxov) kažejo pretresljivi dogodki med veliko gospodarsko krizo v tridesetih letih dvajsetega stoletja, ko so ljudje množično ostajali brez služb in je med njimi vladala lakota, korporacije pa so pšenico zaradi njene pre nizke tržne cene raje metali v morje. Kapitalistično gospodarstvo je neosebno in v tej neosebnosti popolnoma brezčutno: »nepriistransko«, »objektivno« merilo – cena (torej denar) – je neprizivni »vladar sveta«, zaradi njega v gospodarskih krizah uničujejo celo poljske pridelke (pšenico) in s tem še povečujejo lakoto med ljudmi. V skrajno drastičnem primeru »metanja pšenice v morje« pšenico kot blago določa le njena cena (z drugimi besedami: menjalna vrednost na trgu), ta pa zaradi svoje premajhnosti »do-

seže«, da čisto nič ne šteje njena uporabnost za ljudi (z drugimi besedami: njena uporabna vrednost): premajhna cena uniči (pšenico kot) blago samo. V nekriznih časih ni tako »hudo«, toda razmerje med ceno oziroma menjalno vrednostjo blaga in njegovo uporabno vrednostjo je v bistvu na neki način enako »problematično«. Marx je tako ugotovil, da menjalna vrednost (oziroma nekoliko površno rečeno, česar pa tu ne moremo razlagati – cena blaga) obstaja le v blagovni menjavi (prodaji in nakupu na trgu), blago pa je uporabno tudi, če ne stopi v menjavo; menjalna vrednost tako obstaja istočasno kot uporabna vrednost, a ne izhaja iz nje. Drugače povedano: uporabna vrednost blaga ne določa njegove menjalne vrednosti, kljub temu pa je pogoj za njen obstoj. Na kratko povedano: na stolu na primer moraš sedeti, toda to ne določa njegove cene na trgu, njegova cena na trgu pa tudi ni prav nič odvisna od tega, ali delavec izdeluje stol počasi ali hitro, zavzeto ali nezavzeto, z veseljem ali pa z odporom. Človek v pobilagovljenem svetu šteje vedno manj ... Pozunanjil se je tudi sam v blago ...

Na tem mestu bom razmišljanje prekinil. Z njim bom nadaljeval v naslednji številki. »Kuvertiral« pa ga bom z odlomkom iz knjige *Um in revolucija. Hegel in nastanek teorije družbe* (2004), ki jo je napisal nemški filozof in sociolog Herbert Marcuse (1898-1979):

»Hegel poskuša pokazati, da človek spozna resnico le, če se prebije skozi svoj ‚postvarjeni svet‘. Pojem ‚postvarjenje‘ smo si izposodili iz marksistične teorije, kjer zaznamuje dejstvo, da se v svetu kapitalizma vsi odnosi med ljudmi kažejo kot odnosi med rečmi ali da so to, kar se v družbenem svetu zdijo odnosi med rečmi in ‚naravnimi‘ zakoni, ki uravnavajo njihovo gibanje, dejansko odnosi med ljudmi in zgodovinskimi silami. Blago uteleša v vseh svojih kvalitetah družbene odnose dela; kapital je moč razpolaganja z ljudmi itn. Zaradi te sprevrnitve je svet postal povnanjeni odtujeni svet, v katerem se človek ne prepozna ali udejanja, ampak ga obvladujejo mrtve reči in zakoni.«

Tomaž Sajovic